

ANMELDELSER.

Ny Kulturhistorie.

Norsk kulturhistorie I—III. Redigeret af *Anders Bugge* og *Sverre Steen*. J. W. Cappelen, Oslo 1938—39.

Det skal ikke her forsøges at give en samlet Karakteristik af den norske Kulturhistorie, som under Redaktion af Professor Anders Bugge og Docent Sverre Steen er i Færd med at udkomme. En saadan Bedømmelse maa vente til de resterende to Bind foreligger. Men de første tre Bind, der omfatter Tiden fra Menneskets Indvandring til o. 1800, tyder paa, at de to Redaktører har forstaaet baade at knytte de bedste Kræfter til Foretagendet og at samle den brogede Mangfoldighed af Skildringer og Livsbilleder til en anskuelig Helhed.

Sverre Steens indledende Skildring af, hvad der forstaas ved Kulturhistorie, er festlig og haandgribelig som kunde den være skrevet af Hartvig Frisch. — Blot en Prøve paa Fremstillingsmaade og Sprog: »Spør en hvad som menes med kultur, kan en til å begynde med få et like forvirret svar som det inntrykk en har av nutidslivet. Ordet kultur blir brukt i så mange betydninger at det snart er blitt et tynt hylster om en kaotisk masse af forestillinger, så tynt at det må opgås som ubrukelig. Vi snakker om bakteriekultur og beitekultur, om de kulturløse kultur og høit eller lavt utviklede kulturer, om sportskultur og om ukultiverede mannspersoner som ikke reiser sig for damer på bussen. Skolebarn snakker om romerkulturens undergang og renessanse-kulturens blomstring og tror de mener noe med det. Voksne bærer også kulturblomster på tungen. I dette vildnis kan vi først utskille den oprinnelige betydning av ordet kultur som en dyrking, og som lærer oss svært lite om ordets innhold idag.«

Definitionen af Kultur er ikke sat paa Spidsen. Steen nøjes med at sige, at Kultur er et menneskeligt Produkt og bare det, medens Hartvig Frisch tolker Begrebet ved det ene Ord: Vaner.

»Kulturens Historie er ikke en beretning om store menn; det er en beretning om mennesker i samfund, om de titusener av småting som skapte den store enhet og som gav den fortsatt, vi tør si ubegrenset liv« hedder det senere, og heri ligger der et Program for hele Værket. »Kulturen er som Golfstrømmen i

havet, enkeltmenn og hendinger er bare krusninger på overflaten.« Ja, det er derved Kulturhistorien fremfor andre Sider af de historiske Videnskaber nærmer sig Naturvidenskabens Eksakthed. Og det er for mange just heri dens store Tilløkkelse bestaar. Mange finder vel ogsaa en vis stoisk Fortrøstning i dette, at Heroerne og de med Herodyrkelsen forbundne Ideologier er ved Havets Skum at ligne mod de Millioner, der bærer Udviklingen. Man er i vor Tid tilbøjelig til at overdrive Propagandaens bestemmende Indflydelse, idet man ofte glømmer, at den Propaganda, der ikke stemmer med Millionernes Haab og Ønsker, falder virkningsløs til Jorden.

Vender vi os til Værkets enkelte Bestanddele, kan vi gaa let hen over de arkæologiske og tidligt historiske Afsnit, idet Forfatterne i anden Sammenhæng har givet større Fremstillinger end her. Nyt og spændende for danske Læsere er derimod Konservator Hilmar Stigums Behandling af *Gaarden i Middelalderen*.

Den forhistoriske Gaard har efter Udgravningerne paa Rogaland, Lista og Sunnmøre i Vestnorge at dømme været nær beslægtet med lignende enlængede Sten- og Græstørvsbygninger paa Gotland, Øland, Jylland og Atlanterhavsoerne, saavel som med Marskgaarden ved Nordsøens Sydkyst. Om Gaardtypen i Østlandet i Oldtiden ved man faktisk intet. Stigum mener af senere Forhold at kunne slutte, at de knuttømrede (d. v. s. de i Hjørnerne sammenhuggede) Huse tidligst er indført til Østlandet. Han sætter noget dristigt dette i Forbindelse med Indførelsen af *Stuen*. Stue er et slavisk Ord, der fra først af anvendtes om Ildstedet, men senere overførtes til det Hus, som kunde opvarmes. I Sagatiden er Ordet endnu ikke slaaet helt igennem, i Mod-sætning til Sverige, hvor der paa den Tid ikke findes anden Bolig. Samtidig med Indførelsen af det nye Opholdshus, der formenes at have været knuttømret, begynder man at opbygge Gaarden af flere Huse. Gulatingsloven (optegnet i 1000 Tallet) taler om Stue, Eldhus og Bur, hvilket vil svare til Stue, Køkken (Fremmers el. Salhus) og Lade hos os. Og i samme Lov hedder det, at der skal være tre Uddøre tilbage paa Gaarden, naar Leilæendingen (Fæsteren) forlader den; det er Stuedør, Bursdør og Eldhusdør. Dette svarer til Jyske Lovs Omtale af Salhus og Lade som de Huse, der er aflaaede (efter Teksten kan der til den jyske Gaard udmærket godt være flere, men uafaaede Huse). Senere i Gulatingsloven hedder det, at en Kvinde skal gøre Rede for, om en Mand er blevet dræbt i sit Højsæde eller ude paa Bøen, saaledes at Konen kan se det fra de Huse, hvori hun har sin Gang; og disse er: Salhus, Bur, Stue. Salhus og Eldhus synes altsaa at betyde det samme, og vi har her uden Tvivl Beboelses-

huset fra Tiden forud for Stuens Indførelse. Af de to Betegnelser er Salhus sikkert den ældste (jfr. Eddadigtenes Sal). I Danmark har vi tillige en anden Betegnelse for det gamle Opholdsrum i Ordet Framhus, der efterhaanden degraderedes til blot at betyde Køkken og Bryggers (Fremmers, Frams).

Bondens Højsæde — Ondveget — synes oprindeligt at have været paa Langvæggen ved dennes ene Ende flankeret af to Stolper eller Suler, som udgjorde en Del af Husets tagbærende Konstruktion, og som ofte var udsmykkede. Disse Ondvegssuler eller Højsædestøtter var det Landnamsmændene medtog, naar de drog til Island. Paa Vestlandet findes der endnu Huse af en lignende Konstruktion med to Rækker indvendige tagbærende Stolper, som oprindeligt vel har været tvejeformede i Enden (heraf Navnet Sule). — Da Højsædet flyttedes ind i det nye Opholdsrum, Stuen, fulgte Ondvegssulerne med, skønt de ikke havde nogen bærende Funktion her. Snorre fortæller, at Olav Kyrre flyttede Højsædet fra Langvæggen til midt paa Tværvæggen. Dette synes ogsaa at have paavirket Bondegaardens Indretning, saaledes at Langbordet, der først nu blev fast placeret, kom til at staa langs Endevæggen, som vi her i Danmark kender det fra Røsnæs og de sydlige Øer i ældre Tid.

Olav Kyrre skal ifølge Snorre ogsaa have opmuret Ovne i sine Stuer. Man har gættet paa, at der her tænkes paa Kaminen, idet Hoffet paa den Tid var paavirket af fransk Kultur. Har Nyheden sat sig Spor i Bondens Gaard, maa der imidlertid snarest være Tale om en simplere Indretning, *Rogovnen*, som mangler Skorsten. Thi indtil den nyere Tid har denne været udbredt over hele det brændselsfattige Vestland, mens Østlandet har holdt fast ved Arneilden. Rogovnen er muret op i Mandshøjde og lukket oventil, saaledes at Røgen vælter ud i Stuen gennem Aabningen foran. Røglagen blev saaledes ikke mindre end ved det aabne Ildsted paa Gulvet; men Røgen var man sikkert ikke saa bange for! Hovedsagen var, at man ved den nye Indretning sparede Brænde. Foran Ovnen var der en Fordybning, Gruen, og naar man skulde koge, ragede man Gløderne herud i og hængte Gryden over. For at opvarme Stuen om Vinteren, var det som Regel nok at lægge i Ovnen en Gang om Morgen og en Gang ved Aftenstid. Der blev da opstabet en Bunke Brænde i Ovnen, helst Kvas, idet denne skaffer stærk Varme paa forholdsvis kort Tid. Naar der sættes Ild paa, slaar Luen ud gennem Ovnsaabningen og op mod det sodede Tag, der netop ved Soden er præpareret mod Antændelse. Samtidig aabnes Lyren, og Døren lukkes paa Klem for at skaffe Træk, saa Røgen trækker ud. Naar

Baalet brænder ned, lukkes Lyren, og Gløderne rages ud i Gruen, hvor de ligger og udstraalet Varme. Samtidig er Ovnens Stenmasser blevet opvarmede og holder Stuen lun til næste Opfyring. I Modsætning hertil maatte man i Stuer med aabent Ildsted holde Ilden vedlige hele Dagen, hvis der skulde være Varme. — Det er ikke usandsynligt, at lignende brændselsbesparende Indretninger som de fra Vestlandet omtalte har været kendt her i Landet. I Dansk Folkemuseum findes en transportabel Ler-Grue fra Samsø, hvor saadanne skal have været brugt til at skaffe Varme i uopvarmede Rum og vel ogsaa i kolde Hjørner af kaminopvarmede Stuer. Og i Tomten af en Gaard fra Renaissancetiden, som Folkemuseet i Aar har undersøgt i Pebring ved Karise, forekom en lignende lerforet og med hvid Aske fyldt Grube i Tilslutning til et i Gulvet liggende stenlagt Ildsted.

Sverre Steen giver i første Binds Slutningsafsnit et levende Indtryk af Rejselivets Kaar og Veje og Broers Tilstand i Middelalderen og Renaissanceen paa Grundlag af Landskabets Karakter og Landskabsloves og Visitatsbøgers Vidnesbyrd. Det var i Middelalderen navnlig Bisperne, der interesserede sig for Vejvæsenet, idet Kirken jo laa som det aandelige og geografiske Midtpunkt i Bygden med Veje til alle Verdenshjørner. Stadsvognen fra Osebergskibet viser, at Vognen var kendt; men nogen Rolle har den ikke spillet, idet Ordet Vogn overhovedet ikke nævnes i Landskabslovene. Helt ind i 1600 Tallet foregik Landtrafikken hovedsagelig paa Hesteryg med Kløvsadel eller paa Slæde. Hovedvejene maatte gennem Bygdernes Dyrkningsomraader iflg. Gulatingsloven være et Spydskaf bred, hvilket i Magnus Lagabøters Landslov fra 1270'erne ændredes til 8 Alen (4 m). Spydskafbredden som Norm for Vejen kendes forøvrigt ogsaa fra andre germanske Love. Om Vejene gennem udyrket Omraade har Landskabslovene ingen Bestemmelser. Her eksisterede kun Ridestier, og da Vedligeholdelsen væsentlig kun bestod i Rydning, holdt Samfærdselslinjerne sig gerne til de tørre Morænerygge, hvor ogsaa de større Gaarde laa. Vintervejene, som spillede langt den største Rolle for Trafiken, gik derimod for en stor Del paa lavere og jævner Terræn langt Vandløb, Søer og Moser, og ofte var de afmærkede med nedstukne høje Grene. De store østentfjeldske Markeder afholdtes netop paa Grund af det gode Slædeføre og Isdækket paa Moser og Søer i Vintertiden.

Medens første Bind har faaet Tittlen: Fra Hulen til Gaarden, kaldes andet Bind: Fra Tunet til Bystredet. Anders Bugge indleder med at trække nogle Hovedlinjer op: Hvorfor sejrede »Europa« trods Nordmændenes overlegne Militært teknik, som fejrede saa glimrende Triumfer i Vikingetogene? Det skete først

og fremmest gennem Kristendommen, der førte Norge ind i den fælleseuropæiske Kultur. Men Nordmændene bevarede i højere Grad end de øvrige Germaner deres kulturelle Særpræg: Skjaldskabet, Træarkitekturen og meget andet. Man byggede Kirker og Høvdungeborge af Træ. Det sidste var maaske skæbnesvangert for det gammelnorske Herrevælde, idet Landet blev let at underkue for den, der havde Magten paa Kronens faste Borge. Den fremmede Kultur var en Bykultur; men den norske Bymand vedblev at være for meget Bonde. De fremmede Haandværkere og Købmænd var mere drevne Spillere — derfor Hansaens overmægtige Indflydelse. Ved Sagatidens Slutning var to Femtedele af den dyrkede Jord paa Kirkens, Kronens og Adels Hænder. Dette medførte nye Krav til Gaardene i Form af Afgifter. Derfor maatte man tage Udmarken og Sætrene til Hjælp i højere Grad end før. Og i det følgende Afsnit giver Hilmar Stigum et levende og indgaaende Billede af, hvorledes dette gik for sig. Vi stilles over for en uhyre nuanceret Udnyttelse af Landets Hjælpekilder fra Indsamling af Træernes Løv, Bark og Bast, Produktion af Plantefarvestoffer, som udførtes til England, Tømmer, Huder og Skind, Trækul og Tjære, til Jernbarrerne, som pakkedes og eksporteredes i Trætønder paa lignende Maade som Produktet af den svenske Hjemmeudvinding i vore Dage forsendes til Bagindien.

Derefter fører Sigurd Grieg os ind i en Bygaard i Middelalderen med dens ejendommelige Konstruktioner og særegne Duft, med dens Rotter og Mus, Vand- og Kloakvæsen og sociale Institutioner. Reidar Kjellberg skriver om Haandværker og Købmand, Gerhard Fischer om Kongen og hans Stormænd, om Hærfærd og Livet paa de faa Borge. En internationalt kendt Specialist i Folkemedicin, Dr. I. Reichborn-Kjennerud skildrer Farsotter og Lægehjælp, mens Sigrid Undset behandler Kirke- og Klosterliv. Professor Knut Liestøl giver os endelig Indblik i Folkedigtning og Kunstdigtning, inden Anders Bugge slutter Bindet med: Det store tidskifte. Slutningen er dog mindre monumental end dens Titel. Den skildrer Reformationens Forløb i Norge uden at overbevise Læseren om denne Begivenheds skelsættende Betydning: Helgenbillederne afløstes af Epitafier, Helgenlegenderne af Ligprædikener og Ægtevielsens Sakramente af en ikke sakramental kirkelig Vielse. Den frie Tanke havde ikke sejret.

Først i Sverre Steens Indledning til tredje Bind, hvor han skriver om nyt Arbejde, nye Former, redegøres der for 1500—1600 Tallenes skelsættende Betydning. Det er aabenbart indenfor Bjærgværksdrift, Haandværk, Fiskeri og Skovbrug Fremskridtet spores, medens Jordbruget vedblev at være middelalderligt.

Sverre Steen og Carl Schøyen skildrer Fiskeriets Arbejdsliv, men det er atter Hilmar Stigum, der med sin Afhandling: Odelsbonde og Leilending fanger Interessen — maaske skyldes dette, at Jordbruget var det dominerende Erhverv, der endnu omkring 1800 ernærede 85 pCt. af Befolkningen. Men Stigums Fremstillingsmaade er desuden mindre litterær, bærer Præg af det selvoplevede. Det vigtigste nye Træk i Landbrugets Struktur er *Teigblandingens* stærke Vækst. Ved Arv opdelttes hver eneste Agerstykke i saa mange Strimler, som der var mandlige Arvinger. Hver Del kaldtes en Teig, og Resultatet af Opdelingen Teigblanding. Aasædesretten paabød ganske vist, at Gaarden skulde overlades udelt til den ældste Son, men det gjaldt kun Odelsjord, og Selvejet sank saa stærkt efter Reformationen, at Leilendingsjorden o. 1600 udgjorde 60—70 pCt. Desuden hindrede Loven ikke Arvedeling, naar Odelsbondens ældste Son frivilligt gik med til en saadan. Aarsagerne til Teigblandingens stærke Vækst efter Reformationen maa dels søges i, at Virkningerne af »Mannedauen« (Den sorte Død) ikke mere sporedes, dels vel ogsaa i den almindelige europæiske Prisopgang. Følgerne af Teigblandingen blev imidlertid, at der opstod *Landsbyer*. Paa Lista i Sydvest-Norge var der Gaarde, som blev opdelt i indtil 80 Brug! Her var af 125 Gaarde 25 delt inden 1500, medens 65 blev delt i Tiden 1500—1700. Følgen af, at Jorden ikke deltes saaledes, at den, der fik et daarligere Stykke, til Gengæld skulde have større Areal, blev, at enkelte Agre kunde komme til at gaa paa Omgang mellem Arvingerne. Engen havde de ofte i Fællesskab, idet de delte Afgrøden. Og Udmarken var altid fælles. Disse indviklede Forhold medførte, at Arbejdet maatte paabegyndes til samme Tid: Alle Byens Jordbrugere maatte rejse til Sæters paa samme Dag, for at en enkelt ikke skulde faa større Fordel af Græsningen paa Hjemmejorden end de øvrige. Ofte maatte man passere Naboens Mark for at komme til sin egen Ager, derfor maatte alle begynde at slaa Hø paa een Gang. Ved Kornhøsten gjorde lignende Hensyn sig gældende. Disse Forhold, hvis Udvikling i mange Tilfælde lader sig kontrollere ad historisk Vej, kan tjene til at belyse Landsbyfællesskabets Opstaaen ogsaa i andre europæiske Lande. Landsbyorganisationen var i disse norske Bygder endogsaa saa fremskreden, at man kunde tvinge den, der ikke tog skyldigt Hensyn til godt Samarbejde med Naboerne, til at forlade Byen. Der er Eksempler paa, at dette ogsaa kunde ramme Selvejere. — I Norge som i Danmark blev Udsiftning en Forudsætning for Driftsreformer. Bl. a. umuliggjorde Fællesgræsningen Foraar og Efteraar Indførelsen af Kloveravl. Reformvennerne maatte derfor fra første Færd angribe Teigblandingen og

Markfællesskabet; men Loven om Udskiftning kom i Norge først i 1821. Og de moderne Dyrkningsredskabers Udbredelse til videre Kredse hører 1800 Tallet til.

Det vilde føre for vidt her at behandle de følgende Afhandlinger hver for sig. Tredje Bind's Indhold udgør en broget Buket: Søfart, Det nye Savbrug, Nordland og Petter Dass, Røros Kobberværk, Nes Jernværk, Glasværk og Glaspustere, Blandt Laugsbrødre, Bergenskøbmanden, Handelspatriciatet og Digteren, Embedsmænd og Træk af Embedsmandsliv, Vaterland (en fattig Forstad til Christiania), Straf, Dom og Fordømmelse, Videnskabernes Selskab og endelig Akademikunst og Folkekunst. Forfatterne er Mænd som Dr. Johan Schreiner, Kunsthistorikeren, Antikvar Arne Nygaard-Nilsen, Konservator Reidar Kjellberg fra Norsk Folkemuseum, Dr. Harald Beyer, Historikeren Sigurd Høst, den afdøde Filosof Dr. Johan D. Landmark og Kunsthistorikeren, Dr. Sigurd Willoch.

Det er betegnende, at netop Norge med sin lidet udviklede Stats-historie gaar i Spidsen med Udgivelsen af en Folkets Historie i Ordets sande Betydning. Eksemplet frister de nordiske Brødre-folk til Efterfølgelse. Det glipper maaske en Smule i tredje Bind med at gennemføre de klare Linjer og det høje Overblik fra første og andet Bind. Men Stoffet bliver naturligvis af sig selv des mere broget og uoverskueligt, jo nærmere vi kommer vor egen Tid, fordi vor Viden her er saa meget mere omfattende. De følgende to Bind om Tiden fra 1800 til vore Dage maa imødeses med betydelig Forventning.

Axel Steensberg.

Ældre Landbrugshistorie.

Karl Wührer: Beiträge zur ältesten Agrargeschichte des germanischen Nordens. G. Fischers Verlag, Jena.

Svend Aakjær: Bosættelse og Bebyggelsesformer i Danmark i ældre Tid (Institutet for sammenlignende kulturforskning (Oslo), Serie A, Bind XV, Bidrag til bondesamfundets historie II).

Ved ethvert forskningsarbejde kommer der et tidspunkt, da man maa standse en tid for at kaste blikket tilbage, samle hvad man ved og stille nye opgaver for fremtiden. De to bøger, der her er tale om, udfører hver paa sin maade dette betydelige arbejde. De redegør for, hvad vi for tiden ved om alt det, som man maaske med eet ord kan betegne som dansk landbrugs-historie. Wührers værk gælder dog ikke blot Danmark, men omfatter hele Norden, og ofte lader forfatteren blikket glide ud over landbrugsforholdene i andre lande, først og fremmest Tysk-